

VÖRÖSMARTY ÉS BERZSENYI

Nemzedékváltás

Nevüket szívesen és gyakran emlegeti együtt az irodalomtörténet: mint ős és utód állanak egymás mellett a hasonlóság és különbözőség dialektikus kapcsolatában. Berzsenyi és Vörösmarty kortársak is voltak, sőt, a 30-as évek körül, az Akadémia megalakulásától Berzsenyi haláláig szinte munkatársak, ám egy nemzedéknyi különbség meghatározó vonásaival. A nemzedékváltás soha nem konfliktusmentes, még akkor sem, ha jellemnagyság, elismerés és együttműködési szándék egyforma erősséggel jelentkezik mindkét oldalon. Érdemet, maradandó értéket, a fejlődés tendenciájának biztos ítéletét, a saját teljesítmény önkritikus számbavételét követeli meg fiataltól és időstől egyaránt.

Vörösmarty egyénisége a legszebben mutatkozik meg a nemzedékváltás jellempróbáin. Önérzetén nyugvó erkölcsi biztonsággal járt az emberek között, megbecsülte és támogatta a tehetséget és a jószándékú munkát, hiszen a maga törekvéseinek és a közös célnak: a kulturális élet fellendítésének segítőtársait kereste mindenki. Önzetlen támogatásáról Petőfin kívül több fiatal író (Berecz Károly, Mészáros Károly, Horváth Döme) is megemlékezett. Nagy morális fölényrel emelkedett túl a vitákon és támadásokon, mindig a „bölcsebb” méltósággal hordozott nyugalmával, mert az egyéni sértettségén túl mindig a közös ügy volt számára a fontosabb. Vörösmarty erős bírálatot kapott utódjától, Petőfitől. 1844-ben *A helység kalapácsának* satirikus éle, a műfaj és az ízlés kíméletlen kritikája nyilvánvalóan őt is érintette; nyilvánvalóan felfogta egy-egy részlet célzásait („Megjön az alkony, / Utána az éj, / Elülnek a csirkék / És ludak és verebek.”), de hallgatott. Schol

nem nyilatkozott arról keserűen, hogy íme, az a fiatal költő támadja, aki nemrég épp az ő pártfogásával került az irodalmi élet középpontjába. Inkább arra kell gondolnunk, hogy elismerte a kritika jogosságát (maga is túl volt már a Petőfi művében támadott irányon), elismerte színvonalát s főként a magához hasonló nemes szándékot. Ismeretes későbbi politikai vitájuk, amelyből most nem a sokszor emlegetett és köztudott tényeket emelnénk ki, hanem Vörösmarty magatartását, aki bántáson és bántódáson túl, lényegében szintén elvi nézeteltérést látott kettejük között, s aki épp ezért minden sértődés nélkül feledte el, s állott Petőfi és családja mellett a legnehezebb napokban. Gyulai jegyzett fel róla egy mélyen jellemző történetet: Vörösmartyné egyszer azt a mendemondát vitte haza, hogy Petőfi Vörösmartynál is nagyobb költőnek tartja magát. Hadd tartsa, mondta állítólag, nem szeretnék úgy meghalni, mint Magyarország legnagyobb költője.

Hasonlóan emelkedett Vörösmarty magatartása elődjének elismerésében; — bár a Vörösmarty—Berzsenyi kapcsolat másként alakult, mint a Petőfi—Vörösmartyé. Legfeltűnőbb, hogy segítséggel, elismeréssel, gondoskodással most a fiatalabb író (azaz, ismét Vörösmarty) fordul az idősebb felé, ám ez a tisztelet, megbecsülés és közeledési szándék meglehetősen egyoldalú maradt. Vörösmarty és a triász másik két tagja folyóiratok szerkesztése közben éppúgy nem feledkeznek meg Berzsenyiről, mint az Akadémia tagjainak választásakor. Az idősebb költő nehézkességét, zárkózottságát, vidéki magányát segítettek valamennyire feloldani, s tudunk róla, hogy Vörösmarty személyesen is fáradozott érte. 1832 decemberében Széchenyinek egy hosszabb levélben fejti ki nézeteit és terveit az Akadémia munkájának reformálásáról. Így esik szó a kiadás gondjairól.

„Csak egy példát mondok. Berzsenyi versgyűjteménye két kiadást ért. Mind a kettő úgy elkelt, hogy versei három év óta már sehol sem kaphatók. Utolsó Pesten létekor sürgettem, hogy adja el valamelyik könyvárosnak, s ő nagy csodálkozással azt kérdezte: hát adnak azért valamit? — Amiből világos, hogy ő versei két kiadásából egy fillért sem kapott, sőt a képet, mely előttük áll, önköltségén metszette ”

Bajza meg is kereste aztán e tárgyban, de Berzsenyi egy 1834-ben írott válaszlevelében gazdasági gondjaira hivatkozva elhárítja a segítséget. Vörösmarty leveléhez érdemes visszatérnünk, annál is inkább, mert igen kevés adatunk van személyes találkozásukról. 1827-ben Stettnerrel utazgatott a Dunántúlon, s el akart látogatni Niklára, de, mint Stettner írta (Toldynak 1827. jún. 25.), csak Kisfaludy Sándor vendégszerető sümegi kúriájáig jutottak. Az Akadémián valószínűleg a 3. nagygyűlésen találkozhattak, 1832. VIII. 28—IX. 7. között. Az ülészak jegyzőkönyveiben ugyan csak annak van nyoma, hogy a „Tudománytárba menendő bírálatokat küldött vagy adott b^c: Fáy, Berzsenyi, Bugát. . .” (*MTA Évkönyvei*, I/90.), Döbrentei erősítette meg, hogy valóban Pesten volt ekkor (I. az 1842-es kiadás előszavában LVIII.). Talán a második nagygyűlésen (1832. III. 5—12.) személyesen nyújtotta be a *Poetai harmonisticát*, az *Évkönyv* szerint a heti üléseken (VII. 2-án) fogadták el közlésre. Találkoztak még az ötödik nagygyűlésen (1834. XI. 3—12.), a jegyzőkönyvben szerepel Berzsenyi a jelenvoltak között (II/74). A találkozáson, 1832-ben, mint ez Vörösmarty leveléből kiderül, nemcsak „fejeket billegették egymásnak a koszorúsok”, hanem beszélgettek is, bár a társalgás inkább udvarias és tiszteletteljes, mint szívélyes lehetett. Érthető, miért. Berzsenyi legjobb barátja ekkor Döbrentei, a triász ellenfele, akit Bajza kíméletlenül támadott a Lexikonpörben. Berzsenyi ezt a vitastílust nagy idegenkedéssel fogadta, meg is írta Bajzának („... én a legszebb arcon is pusztítónak látom a harag vonalait, s óhajtanám a tiedet is ezek nélkül látni.” 1831. ápr. 5.). És talán nem is tudta, hogy a triász másik tagja, a versei kiadásáról tárgyáló költő sem kedveli a *gravis tonust*, — bár más megfontolások alapján.

Kritika

Berzsenyi véleménye kettős indítékú. Részben szubjektív: Kölcsey „goromba recenzióját”, mely őt váratlanul és a legrosszabb időben érte, voltaképp soha nem tudta kiheverni

Másrészt — s ez a fontosabb — elvei is másfélék, mint ezt *A kritikáról* írott tanulmányában részletesen kifejtette. Normáit az idealizált általánosítás határozza meg:

„A tiszta kritikának törvényei nem egyebek, mint az emberiség legfőbb törvényei.” Az éles, durva bírálatok szerinte: „Hamisak, mert a tudományok országában nem lehet hatásuknak egyéb jó célja, mint az igazság, ily hatásnak pedig nincs egyéb eszköze és fegyvere, mint az okerő.”

Leírja, hogy az ítélet irányát egyeztetni kell a nemzet és az emberiség fejlődésének irányával, s a hazai kultúra fellendítésének nemes célja hatja át őt is, ám az írói demokráciát a valóság követelményeitől független birodalomnak szeretné látni, melyet a humanizmus emelkedett törvényei kormányoznak. Ennek alapján határozza meg a kritikai tónust:

„Ugyanezért, akármely oldalról tekintem is a dolgot, mindig csak azt kell mondanom, hogy kritikánk ne büntető, hanem csak tanító, s írói democratiánk ne a szertelenség és zabolátlanság, hanem csak az okosság és emberszeretet democratiája legyen.”

A kritikus — óhaja szerint — „okerővel”, „illendő módon”, „szerény szelídséggel” szóljon a hibákról, melyeket „inkább enyhíteni, mint nagyobbítani kell”, függetlenül a bírált mű értékétől („... azt hiszem, hogy nemcsak a tehetséget mutatókkal, de a leggyarlóbbakkal is kémélve kell bánnunk”). — A kulturális élet azonban a 30-as években másféle feladatokat és másféle hangot követelt a kritikustól. A tudomány és igazság érvényesülését, a Berzsenyi eszméje szerint való demokráciát hatalmi, tekintélyi erők gátolták. Irodalmi életünk ekkor már túljutott azon a kezdeti fokon, amiről Berzsenyi ír: a rossz író már nem használ a literatúrának, s ha ráadásul még a rang, származás, az összeköttetés előnyeit kihasználva áll a fejlődés útjában (mint Dessewffy vagy Döbrentei), inkább a Bajza-féle könyörtelen kritikai szellemben ítéltető meg. — Vagy Vörösmartyéban, aki másként óhajtana szelídebb kritikai hangot.

Szerinte sem a vita tárgya (a *Conversations Lexicon*), sem a támadott személy (Döbrentei) nem érdemel ekkora indulatot.

„A *gravis tonus* nekem most sem tetszik, ha csekélynek nem tartjátok szavamat, tegyetek változtatást rajta: az oly nehézkes embert képzeltem velem, amilyenek barátunkat nem szeretném ösmerni, s a dolgot oly iszonyú nagynek, amilyen nem.”

— írta Stettnernek (1830. ápr. 26-án). A kritikáról vallott nézeteit többször is kifejtette. Szerinte kevés még a kellően felkészült kritikus és egyenetlen a bírálendő anyag.

„Ebből látni, hogy itt szelíd vagy nem szelíd recenziókról nemigen lehet szó. Olyan legyen, milyent kiki adhat s nevéhez méltónak ítélni. Kívánatos ugyan, hogy az inkább kímélő s szelíd igazító, mint talán méltatlanul bántó s durva legyen; de szelídség és durvaság nem mindenkor oly bizonyos határok, hogy azokat láncsal kimérni lehessen, azoknak kiki fejében s keblében hordozza mértékét.”

— írta a Tudós Társasághoz címezve 1831-ben. — A lényeges különbségre világítanak rá az idézett sorok: a kritikai tónust nála gyakorlati cél: a konkrét feladat határozza meg. Olyan legyen tehát a bírálat, amilyent az adott mű jellege, tárgya megkíván, hangját pedig az alkotó és a recenziens személyisége szabja meg. S bár maga a „kímélő és szelíd igazító” vitastílust kedveli, a feladatok sokoldalú meghatározottságát ismerve tudja jól, hogy „szelídség és durvaság nem mindenkor oly bizonyos határok”.

A két alkotó nézete a kritikai stílusról csak látszólag hasonló, elvi és nem személyi eltérés van közöttük. Hiszen nem lehet mondani, hogy Berzsenyi eleve nem tudta elviselni a bírálatot. Számos levele tanúskodik róla, hogy kérte a szigorú kritikát (Kazinczytól, Szemerétől, Kis Jánostól, Döbrenteitől), s számos javítása mutatja, hogy a tanácsokat meg is fogadta. A nemzedéki különbség meghatározó jegyeit látjuk inkább a kétféle írói magatartás, a kétféle életforma, a nézetek eltérő vonulata mögött. Berzsenyi kritikai elveiben a klasszikus általánosítást, az „okosság és emberszeretet democratiájának” törvényeit nem egészítette ki a tevékeny élet tapasztalata; a személyes sértettséget nem ellensúlyozta a hasznos munka öntudata. Vörösmartyt élesebb, személyesebb és sértőbb támadások érték, mint Berzsenyit. („Vörösmarty jeles versíró, de csak közép-

szérű költő; csupán a külső tárgyak leírásában, nem egyszerűsmind a gondolatokban és nézetekben erős . . . prózája rossz, darabos, póri; mint akadémikus pártos és szájas. . .; minden szorosán vett tudományban tudatlan” — írta róla Csató Pál (1838-ban.) De ő már közéleti ember; a támadásokat, vitákat és elveket nem személyes ízlése s nem is az általános igazság mércéi határozzák meg, hanem az adott feladatok, melyekben a továbbjutás lehetőségeit keresi. Így, a fejlődés tendenciájának megértése alapján ismerte el a másféle hangot, másféle írói magatartást, másféle költői irányt, Bajzánál vagy Petőfinél.

Berzsenyi kritikai nézetei zárt, klasszikus rendszert alkotnak, elidegenítik az új törekvések megértésétől, meghatározzák szemléletét, amikor a *Kritikai Levelekben* utódjának, Vörösmartynak munkásságáról ír recenziót. Elismeri Vörösmarty tehetségét, dicséri egy-egy költeményét, ám az epikus művek bírálatánál az új irány lényegét utasítja el. Nagy idegenkedéssel nézi az „érzelmi harmóniátlanságot”, a „regényes szertelenséget”, a homályt, a „fejthetetlen allegóriákat”, a szenvedélyek túlzásából fakadó „természetlen” cselekedetek sorát. Találhatnánk bőségesen idézeteket az *Antirecenzióból*, leveleiből, de még a *Poetai harmonisticából* is, amelyekben Berzsenyi az érzelem, a képzelet exaltációjának jogait hirdeti, ahol a homályt épp a felfokozott lélekállapot kifejezésének tartja, s ahol mindezek védelmében az idő változását s az új kor új, romantikus irányát hozza fel nyomós és igazságos érvül. Mindez azonban költészetfelfogásának *egészében* és kritikai nézeteiben végső soron alárendelődik a „bölc”, a klasszikusan letisztult eszményi általánosításnak. Vagyis az érzés és képzelet „regényes szertelenségét”, homályát csak addig a határig fogadja el, amíg e szélsőségek kiegyenlíthetők a „harmóniás közép” kategóriájában. *A két szomszédvár* vagy a *Délsziget* bírálatában az új, romantikus alkotói magatartás meghatározó sajátosságait utasítja el: a kiegyenlíthetetlen végletek, a sors, a végzet, a szenvedélyek vak erőinek *költői* vállalását, mint a jellemformálás, az epikus mű felépítésének alapvető irányító elvét. A *Délsziget* „fejthetetlen” marad számára, mert már nem allegória, mert

amit itt a költő a világ rendjéről és káoszáról, a jó és a rossz harcáról, szerelemről és költészetről elmond, az már a szimbólumok „homályával” szól, nem a részletek és az egész jelentés-sorának pontos és világos értelmi párhuzamaival, áttetsző világosságával. Berzsenyi értette az új irány törekvéseit, de vállalni már nem tudta. Ezért maradt számára véglegesen idegen Vörösmarty költészete, akinek már semmit nem mondhatott a kritikájához csatolt intellemmel:

„Ha pedig új tárgyakat akarunk költeni, akkor olyanokat illik költenünk, melyek a mi szelíd keresztény bölcséletünk iránylatával egyezők, ami pedig nem kannibálosság, hanem idyllismus, azaz idylli ideál.”

Az „idilli ideál” nemcsak Vörösmarty számára volt idegen, követhetetlen; szerencsére Berzsenyi költészete, magatartása is sokkal gazdagabb, előbb és korszerűbb példát mutatott utód-jának.

Új téma — régi gondok

Berzsenyi nem értette meg követőjét, de Vörösmarty pályája kezdetétől biztos érzékkel ismerte fel benne elődjét. 17 esztendőskorában több Berzsenyi-költeményt másol versesfüzetébe, ifjúkori munkáiban számos Berzsenyi-hatást mutattak ki: versformában, motívumokban, képekben. Az ifjúkori (1821-ig írott) darabokban természetesen sok közös költői tárgyat találhatunk, ezek a kötelező iskolai poétikai gyakorlat, ill. az antik költészet közhelyei voltak (pl. a középszer dicsérete, az erény diadala, a szerencse és a dicsőség tűnékenysége fölött stb.). Egy szokatlan berzsenyies témára azonban érdemes felfigyelnünk, mert már ez ifjúkori, hangkereső és utánzó kapcsolatban is az ítélet, a válogatás kritikus irányát érezzük. Az 1817–18-ból való *Ódák* gyűjteményében a IV. és a X. sor-számú Berzsenyi *Vitkovics Mihályhoz* címzett episztolájának hatását hordozza. Szó van mindkét Vörösmarty-versben a baráti társaság és társalgás örömről, de leginkább a Pestet

magasztaló sorok emlékeztetnek Berzsenyire (az összevetést l. VÖM I/493.). A városi élet színessége, szellemi pezsgésének dicsérete korántsem volt Berzsenyi jellemző témája; életformája, egyénisége, életelvei eltéphetetlen erővel kötötték őt vidéki magányának csendjéhez. Mindaz, amit a városi élet és a társaság örömeiről írt, számára akkor sem vált valóságos élménnyé, amikor néhányszor Pestre látogatott. Kazinczy barátaival való első találkozásának balsikeréről Szemere részletesen beszámolt a széphalmi mesternek; de nem tud feloldódni a társaságban későbbben sem. Döbrentei baráti meghívását is visszautasítja („engem a magány már úgy elrontott, hogy Budán is magányt fogok keresni” — írja 1829. márc. 15-én kelt levelében), s Döbrenteitől tudjuk azt is, hogy az akadémiai üléseken is inkább hallgatott, csak utána, néhány embernek fejtette ki véleményét. — Vörösmarty ismerte a Vitkovics-episztolát, később az üléseken látta a mozdíthatatlan magányosságú költőt; — s úgy látszik már ifjúként egészséges ösztönrel megsejtette, hogy maga a pesti élet eleven szellemi légkörében lel majd igazi otthonát.

S Vörösmarty meg is valósította ezt a „motívumot”. A városi értelmiség színes és vidám életét élte, társas lény volt, hivatalában, otthonában, vendéglőkben, multságokon egyaránt tisztelt és kedvelt középpontja az összejöveteleknek. Sokat járt színházba; sétára, kirándulásra, vadászatra mindig kedvvel vállalkozott. És sokat utazott: a Felvidékre, Erdélybe, Dunántúlra rokonaihoz és barátaihoz, Pozsonyba az országgyűlésre, üdülni a Mátrába és a Balatonhoz. Életformája elődje tanításának követésével volt teljes tagadása annak, amit az a korábbi nemzedék lehetőségei szerint valóra válthatott. Leveleiből és a kortársak feljegyzéseiből elevenen kirajzolódik kedves és közvetlen egyénisége; — de egy „másik” Vörösmarty is, aki a hasonlóság alapján vonzódhatott magányos elődjéhez. Mert bár nyíltszívű alkalmazkodókészséggel vett részt a társasági élet örömeiben, mindig maradt benne is bizonyos félnétség, életidegenség. Vitázni, szónokolni maga sem szeretett, az ünnepélyesség feszélyezte, s gyakran kereste a magányt. Leg-

bizalmasabb leveleiben is ritkán és nehezen beszél magáról: „Zárkózott kebellem túrtam szenvedésemet, melyekkel a sors meglátogatott” — írta 1843-ban menyasszonyának.

Anyagi gondokkal valóban meglátogatta a sors mindkettőjüket. Mondhatnánk, természetes ez, s nem a két alkotóra, hanem a kor és az írói egzisztencia általános helyzetére jellemző, ám a nemzedéki különbség a személyes adottságokra figyelmeztet. Berzsenyi még birtokainak jövedelméből él — pontosabban élne, ha perek, kamatok, természeti és gazdasági katasztrófák engednék, s ha nem bonyolódna bele minduntalan a bérbeadás, elzálogosítások, kölcsönök és adósságok szövevénycibe. — Vörösmarty szellemi munkából tartja fenn magát, nem kisebb nehézségekkel. A költészet anyagi forrásainak legszerényebben csörgedező ága, lapszerkesztés, fordítás, tudományos munka, szervezői tevékenység nehezítik napjait, s nem váltják meg a modern, polgári értelmiségi életforma gondjaitól. Alkudozik a kiadókkal, váltóügyletekkel próbálkozik (erről szóló egyik levelét Stettnerhez 1830. febr. 27-én épp egy Berzsenyi-idézettel kezdi); kísértgeti a szerencsét a „lottérián” (Stettnernek, 1826. jan. 6. és 1834. ápr. 14.); sikere persze éppoly kevés, mint művei árusításában:

„S hiszed-e? híres decantált ember létemre négyszáz példányt nem tudok eladni . . . Nem szatíra ez? Apródonként adogattam el holmit s az íly jövedelem, tudod, csak pazarlásra vagy inkább rendetlen gazdálkodásra csábít; de nem segít. Így élek most minden írói kedv, ösztön és lelkesedés nélkül, lekötve egy drága várashoz, mely minden finánciális bölcsességemet kigúnyolja.”

— panaszolja Teslérnek, 1841 októberében. Gondoskodó figyelemmel és segítőkészséggel áll előde és utóda anyagi gondjai felett, maga azonban pénztelen, bérmunkára, baráti kölcsönökre szorul minduntalan. „Illy embernek legalább a mindennapi élelem gondjai ellen fedve kellene lennie” — írja jogos felháborodással Bártfay naplójába egy tízforintos kölcsön adományozása után. A pénzzel bánni éppoly kevésbé tud, mint Berzsenyi; ügyetlen és szórakozott az ügyintézésék kicsinyes gondjaiban:

„Hogy Vörösmarty korigáltni nem tud, az nem újság, ő maga is vallja . . .”; „Vörösmarty pedig csak zavarokat csinál a maga rendkívüli szórakozottságával. Most is cenzorhoz adta a kéziratot anélkül, hogy minden együtt volna.”

— írja Bajza Toldynak 1830-ban és 1843-ban. A kicsinyes és idegesítő gondok között csak ritkán és nehezen szól a lant. „Így élek most minden írói kedv, ösztön és lelkesedés nélkül” — írta Vörösmarty; „Én poétának sem elég gazdag, sem elég szegény nem vagyok. Gondjaim vagynak, magamat megosztani pedig nem tudom” — panaszkolta Berzsenyi is Kazinczynak.

Új elv — és egy régi téma

Motívumok, írórsors, személyes tulajdonságok hasonlósága egyfelől általános, másfelől véletlenszerű: történelmi meghatározottság, körülmények, neveltetés, műveltség és művészi hajlam alapján még számos példa és számos más tulajdonság sorakozhatna az elmondottakhoz. Költő és költő között a legmélyebb kapcsolat mindig az, ami a művekben mint az alkotó-elv hasonlósága nyilatkozik meg. Legmélyebb, mert a részeket és az egészt, eszmét és formaelveket olyan inspiráló erővel hatja át, amely nem szimpla utánzásra, hanem alkotó továbbvitelre ösztönzi a követőt.

Vörösmarty maga írta le e legbensőbb rokonság alapját az előde halálát tisztelő ódájában. A *Berzsenyi emlékezete* (1837) jellemzés és vallomás, arckép, de önarckép is (hasonlóan ítélt a vers részletes elemzésében Fried István és Korompay H. János is). Idézőjelbe tett elsőszemélyű fohász kezdi a verset, Berzsenyi—Vörösmartyé: a sors szeszélye fölé emelt mindenható művészi teremtés erejét kéri a költő, dalt, „édeset és erőt”, mégpedig olyant

Csak ami keblem mélyeiben buzog,
Csak amit elmém tiszta lapján
Irva hagyott az örök teremtés.

A verssorok a romantikus művészetfelfogás lényeges sajátosságairól szólnak. Arról, hogy a költő eleve elrendelt feladatot

teljesít egy magasabbrendű cél szolgálatában, s így minden dal „az örök teremtés” része, folytatása. Sokfelé ágazó problémák kapcsolódnak e gondolathoz („az örök teremtés” transzcendens és valóságos meghatározottsága; a célszerűség kérdései és kételeyei; a zseni-tan új értelmezése, stb.), melyek főként a romantika korától kezdve foglalkoztatták az elmélkedőket. Fontosabb azonban számunkra, hogy az író e kettősen személyes fohászban a költői alkotás egyéni ösztönző erejét, az individuális teremtőelvet („Csak ami keblem mélyeiben... Csak amit elmém tiszta lapján...”), a romantika alapvető sajátosságát hangsúlyozza.

Vörösmarty itt előde munkásságának legnagyobb újdonságát emelte ki. „Én nctáimat nemcsak énekeltem, hanem mélyen érzém is” — írta Berzsenyi Kazinczynak, akár életelvekről, sorsról, hazáról vagy éppen valamely nagy emberről szólt. Így vélekedett a Festetics Lászlóhoz címzett vers vagy az Eszterházy-óda lényegéről: nem hízelkedés az, hanem szemrehányás, tanítás és intés, „hazafiúi áldozat”, — hazafi-eszménynek formába öntése. „Ez az én legszentebb ódám” — olvassuk az utóbbiról (Kazinczynak: 1810. febr. 25. és 1811. febr. 15.). S így van ez akkor is, amikor általánosabb, morális elvekről, egyéni magatartásról szól. Az *Osztályrészem* c. verséről írja:

„Tudod, hogy akkor engem is, mint afféle fűztilinkós poétát jól megszabdalt a gonosz Áte, de mégis mely könnyen említették itt a szelek mérge s az izzadt arc! Ez az én leghívebb képem.” (*Kritikai Levelek. VII.*)

Nem a klasszikus poétai normák szerint előírt és szentesített eszmény az alkotás kiindulópontja nála, mint a 18. századi költőknél általában; nem arról van itt szó, hogy a téma, az eszme választásával és a megformálással „individualizálja” művét, hanem éppen fordítva. Nála a személyes elem, az átélt élmény, sorshelyzet, lelkesedés és érzés az alkotásra készítő erő: új költői magatartás, mely azonban nem az egyedüli, s nem kizárólagos elve még a művészi teremtésnek. „Az én legjobb ódáimnak becsét azoknak céljaikban keresd, egyéberánt engem nem fogsz érteni.” — írta szintén az Eszterházy-ódával kap-

csolatban. E cél: az általánosító, az egyedi jegyeket magasabb régiókba emelő bölcsesség, eszme és tanítás; így tehát a romantikus, individuális élmény a kiinduló alap, a klasszikus általánosító igény a végső rendezőelve a művészi teremtésnek. Sajátos átmenet ez a klasszikus és a romantikus költői magatartás között. Életművének egészében a vállalt alkotói módszer nem érvényesült mindenkor egyenletesen, egyforma következetességgel. Vannak versei (különösen a korábbiak és az ódák egy része), ahol a kiegyenlítő bölcsesség, az általánosító eszmény elhomályosítja annak egyedi jellegét, individuális forrását. Vannak viszont művei (elégiák, kései versek), melyekben a személyes élmény, az egyedi sors és jellem, gondolat és érzés úgy válik költészetté, hogy a vállalt bölcsesség nem fedi el mély szubjektív mondanivalóját, az eszme és az egyéniség ellentéteit; amelyekben máig modern lírikusként élményben, érzésben, hangulatban összegezte egy ellentmondásokkal alakuló korszak megoldatlan kérdéseit. „Probléma-líra”, Horváth János találó kifejezésével élve, s így vált előképpé és példává Vörösmarty számára is.

Azt lehet mondani, hogy szinte a kezdetektől fogva — pontosabban attól az időszaktól kezdve, amikor Vörösmarty már nemcsak hangkereső igénnyel, nemcsak utánzóként és iskolás gyakorlattal versel. Az ifjú Vörösmartynál az individuális-romantikus irány már kezdetben az önkifejezés elementárisabb erejével jelentkezik, de egy ideig még a megszokott, a jólismert témák keretében. A szerelemvágy, az elérhetetlen, a távoli kedves emléke, a szentimentálisan színezett búsongás és epedés közkeletű verstéma Vörösmarty és Berzsenyi korában éppúgy, mint korábbi költőinknél. Berzsenyinéél csak bizonytalanul ismerjük az életrajzi hátteret (Vargha Balázs kutatásaiból úgy tűnik, hogy nemcsak eszményi vágyakozás volt); Vörösmartynál ismerjük annak tárgyát, történés nélküli történetét is. A sablonszerűségükben hasonló versek azonban nem az élményi alap különbözőségét mutatják pregnánsan, hanem az alkotói módszer eltérő vonásait. Berzsenyi nem elégszik meg azzal, hogy elválásról, bánatról, epekedésről szóljon; e versek

többségének is van magasabbrendű „célja”: vígasz, életbölcesség, erkölcsi intelem arról, hogy a halál majd egyesíti az elválókat, hogy a bánat éppoly múlandó, mint minden e földi világban, hogy a hűség és erény minden érzelem szilárd alapja (*Az elvdlds reménye, Egy szilaj lánykához, Nelli, Lollihoz*). — Az ifjú Vörösmartynál a kedves szintén arcnélküli, személytelen személy, a lírai „történet” s a díszletek is hasonlítanak Berzsenyi verseire (pl. bánatos elmélkedés magányos sétán a szabadban); — de néki elég kidalolni „ami keble mélyeiben buzog”: a panasz, a vágy a költészet tárgya és célja, mégpedig teljes felfokozottságában az (*A szerelmes, A gyötrődő, A völgyi lakos*). Nem keres eszményítő magasságot az alkotásnak, nincs vígasz tárgyán kívül eszmékben és bölcsességben: romantikus elvű költői teremtés ez már, ahogyan maga is megfogalmazza önmagában való jelentését: „Hegyről völgyre téved, / és nem hül tüze: / tárgyat önmagában kergeti” (*Fergeteg dül. . . 1821.*). Különös ellentmondásként későbbi, legszemélyesebb lírájában tűnik fel majd elődjének klasszikus szellemű, eszményítő feloldást kereső igénye — de már csak önmaga cáfolataként, lírai világán kívüli bölcsességével tanúskodva annak belső ellentmondásairól, józan igazságokat diadalmasan cáfoló erejéről. Sem az *Ábránd*, sem *A merengőhöz* emelkedett higgadtságú sorai az „élvvel kínáló közelről”, s a „dicsőbb erénnyel” ékesített lélekről nem azonos erejű ellenpontjai a „feldúlnám eszemet”, „eltépném lelkemet” „földalatti lánggal” égő szenvedélyének. Inkább a versek művészi felépítésében, szerkezeti zártságának igényében továbbélő klasszikus formaelv jele, s nem a romantikus alkotói magatartás vagy a végletek és ellentétek között hullámozó lírai élmény döntő meghatározója.

Erkölcsi eszmények és a valóság

Végletek és ellentétek — nem jellemző-e Berzsenyi költői világára is; nem jellemző-e éppen hazafias lírájára, amelyhez oly szívesen (és jogosan) kapcsoljuk utódként Vörösmarty

alkotásait? A Nyugat esszéírói, majd Horváth János Berzsenyi pályája és egyénisége meghatározó vonásának tartották a valóság és a költészet, a tapasztalat és az eszmény, az életforma és az életideál ellentéteit. A személyekhez szóló ódáiban rejltő divergenciát maga fogalmazta meg: dicsérete voltaképpen burkolt szemrehányás, csak óhajtott, és nem megvalósult erényekről énekelt. Ámde az ellentmondás tudatosítása mellett hite az eszményített magasságba emelt erkölcsben rendíthetetlen: ez az egyetlen és meghatározó alapja a nemzetek nagyságának, biztosítéka megmaradásának, a közéleti embert és a költőt az igaz úton vezérlő legfőbb erő. „Spártai” erkölcs eszménye az övé: sorscsapást, küzdelmet megingás nélkül vállaló, áldozatokra kész, érdek nélküli, nem céljaiban, nem az elismerésben, hanem önmagában van jelentősége és jutalma. Legnagyobb ódái aktuális eseményre íródtak ugyan (a napóleoni hadak közeledtek), de erkölcsi követelményei változatlanok maradtak. Nem arról van tehát szó, hogy a történelmi események teremtik az ideált, hanem sokkal inkább arról, hogy a változatlan morális eszmények (bátorság, helytállás, áldozatkészség) nyernek új szint, új erőt, új jelentést az adott események során. Eszmény és aktualitás találkozásának egyik lehetséges változata ez, a klasszikus művészet korszerűségének sajátága, az alkotóra is mélyen jellemző módszer.

Vörösmarty másként, mondhatnánk, éppen ellenkező irányból indul az aktuális politikai költészet útjára. Nem az eszmények felől értékeli a valóságot, hanem a megyei életben, majd az országgyűlések során szerzett közvetlen tapasztalatokból meríti kételyeit, ennek tanulságai szerint alakítja a hazafias erkölcs követendő ideálját. A tett szükségét hirdeti már a korai politikai versekben (*Rákóczi Beresényinél Lengyelországban* 1822, *A három egyesült fejedelmekre*, 1823); eposzai a cselekedetekben nagyszerű múltat emelik példaként a mozdulatlan jelen fölé. A tett erkölcsi eszménye e korai korszakban korántsem valaminő elvont, körülíratlan fogalom: Martinkó András szép tanulmánya (*Váltás a stafétában: Vörösmarty és Petőfi*) joggal figyelmeztet a felvilágosodás, a szabadság, a véres harc meg-

határozó jegyeire korai epikus, drámai és lírai alkotásaiban. Ám a valóságban (a politikai pályán és saját egzisztenciális helyzetében) közvetlenül tapasztalhatta azt is, hogy sem a közélet, sem a magánélet nem kínál teret nagy cselekedeteknek. „Így a rossz jövőendő tárva áll előttem, s ha Pesten más életet nem választhatok, rövid idő múlva bízvást vess keresztet rám, s temess a Dunába” — írja Stettnernek (1825. okt. 8.). A harmincas évekig a megoldatlan dilemmák költői megformálásának igénye jellemző alkotói világára. Az erkölcsi kérdések, a történelmi, társadalmi problémák már itt is haza- és emberiségmértetűvé növekednek, s mögöttük ott kísért a tragédia, a végső megsemmisülés árnyéka. Kételyeinek roppant súlya alatt mégis megtart, megőriz valamit, ami az elkövetkezendő, a tettet valóra váltó korszak ígérete. A *Délsziget* ugyan egy tragikus epizódnál szakad félbe, de töretlen marad a költészetbe vetett hit; *A rom hőse* már nem tudja megváltani a pusztuló nemzetet, de a tanulság egyértelmű: szabadság nélkül nincsen boldogság; a *Csongor és Tündé*ben elhangzik az Éj jóslata a kozmikus pusztulásról, de végkifejlete a költészet, a szép, az emberi boldogság diadalát hirdeti. Lírájában „vezér-költőt” kér a sorstól, tevékeny és harcoss poétát, akinek tiszte, hogy „kétszer fizeted le hazádnak adódat”, — ez az eszménykép a haza és a saját maga számára: *Zrínyi*, 1828-ból.

Kételyek és válaszok

Problémát látni, kérdezni és kételkedni tanult az előd is a történelmi tapasztalatok árnyékában. És mert mélyen és végletesen hitt klasszikusan emelkedett erkölcsi ideáljaiban, mély és végletes csalódása, rezignációja a napóleoni seregek győzelmének idején. *Ez* a kiábrándulás, *ez* a valóság a legerősebb ösztönzője az új eszmék keresésének útján; Kazinczy csak tudatosítója nyugtalanságának, inspirátora eszméi változásának. A 19. század elején a történelem változása s az új olvasmányok (Montesquieu államelmélete, Girtanner liberális szellemű franciaforradalom története) őt csak kételkedni taníthatták. Episz-

toláiban így formálja alkotássá a maga és kora történelmiének legmélyebb dilemmáit: mi a tudomány haszna és szerepe az emberiség fejlődésében? mit ér a gondolat felvilágosodott szabadsága, ha a forradalom katasztrófájához, új zsarnoksághoz, háborúhoz, pusztuláshoz, az „emberiség ügyének” megcsúfolásához vezet? mi az erkölcs alapja, hogyan és mit tanítson a költő? — Irányt, lehetséges és hasznos feladatot a kulturális életben keres: a nyelvművelésben („... a magyar által kezdi látni, hogy egyedül nyelvének művelése s felemelése az út és mód, melyen még magát a legnyomorultabb népek sorából kiszakaszthatja s reményét szerencsésebb időkre függesztheti” — fejti ki Helmecczinek 1814. jan. 25-én); a tudományos intézmények felvirágoztatásában („Én Keszthelyben egy magyar Weimárt ohajtok látni!” — írja Festeticsnek 1816. nov. 15-én); — s természetesen a költészetben, a szép és hasznos harmonikus egységének világában. Látszólag hasonló utat választ Vörösmarty is sokoldalú, kulturális munkásságával. Mégis, az ő erkölcsi eszménye: a tett a konkrét feladatok meghatározottságában, a nemzet és emberiség-méretűvé tágult horizontban más hangsúlyt, más értelmet nyer. Elődjétől inkább a kérdések illúziótlannul tiszta megfogalmazását tanulhatta.

Teszi ezt mint az Athenaeum szerkesztője is: szívesen és gyakran választ mottót Berzsenyitől, melyek egy-egy szám legfontosabb cikkének és a szám alapgondolatának költői summázatai. Ami más szóval azt is jelenti, hogy a Berzsenyinél megfogalmazott gondolatok továbbélnék és eleven problémák még a 30-as évek végén. Az 1837-es évfolyamban háromszor idéznek *A Pesti Magyar Társasághoz* (jan. 1., márc. 2., júl. 9.), egyszer a *Barátnémhoz* (okt. 1.) és egyszer a *Dukai Takács Judit*hoz címzett episztolából; az ódákból kiemelt sorok is Jőként a tudomány és erkölcs értékéről szólnak: *Téti Takács főzsefhez* (febr. 12.), *A magyarokhoz* (jún. 25.), *Herceg Eszterházy Miklóshoz* (aug. 24.), s több mottó hirdeti az elmúlás és megújulás örök rendjét: két azonos idézet az *Amathusból* (jan. 8., júl. 27.), *A temető* és a *Fohászkodás* hasonló sorai (márc. 22., szept. 7.). Az Athenaeum ellen indított első táma-

dás a Berzsenyi-idézet ürügyén indult: „Vezérelvül tűzvén ki szerkesztői „Az ész az isten”-t, mintegy zászlót emeltek minden auktoritás ellen. . .” — írták a Századokban. Bajza öntudatos válaszában tiltakozik a „poétai képes beszéd” teológiai értelmezése miatt, ám „Berzsenyivel egyetemben” nyomatékosan vallja, hogy a tudomány területén számukra valóban egyetlen auktoritás az ész.

A problémákra oly fogékony Vörösmarty a tudomány végső értékét és az egyetemes világregdet hirdető sorokat emelte ki előde munkáiból. Berzsenyinél az elmúlás megrendítő, egyéni élmény, tünékeny örömeinek, fiatalságának, erőnek, bizakodásnak pusztulását siratja (*A közelítő tél*); uralkodó hatalom minden földi dicsőség, nemzetek híre és nagysága felett: „Felforgat a nagy századok érkeze / Mindent. . .” (*A magyarokhoz*.) Létünk könyöritelen végességét azonban ő, mint a 18. század gondolkodói, a világegyetem zárt rendjének, örök törvénynek fogadja el: „. . . egymást váltja örök romolás s teremtés” — írta az Athenaeum homlokán kétszer idézett *Amathusban*. Úgy tetszik, hogy Berzsenyi a „let nagy láncolata” címszavával emlegetett rend hívője volt: az ember, az emberi értékek iránt közömbös, telt és teljes világegyetemi örök körforgását hirdette, melyet isteni erő mozgat pályáján: „Látom hangyabolyi míveidet, világ! / Mint szórja s temeti a nagy Örök keze,” — írta *A temetőben* (s hasonlóan a *Fohászkodásban*). Ebben az univerzumban az ember rendeltetése, hogy betöltse helyét léteivel és munkájával: „Úgy éltem, hogy életemet / Visszaélni ne bánám,” — hirdeti kesernyész elégtétellel (*Életfilozófia*). A metafizikai rend tehát erkölcsi törvény is, élete, munkája része az univerzum rendszerének; mély szomorúsággal és rezignációval ugyan, de elfogadja *rendnek és törvénynek*.

IVörösmarty kételye, bizakodása más horizontú, más forrásokból fakad. A katasztrófa lehetősége már korai műveiben is kísértett, majd egyre konkrétan, mint a nemzet halálának víziója fogalmazódik meg a *Szózatban*, s a 40-es évek lírájában. Véres felkelések, a nemzeteket megosztó társadalmi ellentétek erőterében fogalmazza meg újra Berzsenyi dilemmáit: hogy

ment-e a könyvek által a világ elébb? hogy van-e még ésszerű haladás? s hogy megváltható-e az emberiség? (*Gondolatok a könyvtárban, Az emberek, Országháza.*) Mondhatnánk, hogy a Herdernek tulajdonított nemzethalál gondolata s a kor másik divatos katasztrófa-elmélete: Cuvier tanai a fajok pusztulásáról transzponálódtak át költészetébe. Az átvétel alapja az a romantikus alkotói magatartás, melyben elméleti kétely és gyakorlati, konkrét dilemmák kozmikus arányúvá fokozódnak, s amelyben a vád és önvád végletessége mögött nem kevesebb erővel munkál a pusztulásnak ellentmondó bizalom, a felemelkedés hite. S van ennek a romantikus hitnek is eszmei forrása. Vörösmartynál a nemzet és az emberiség fejlődésének herderi eszméje egy platonikus szellemű gondolatsorral társul. Az emberiség szakadatlanul a tökéletes felé tör, azt el nem éri, ám e szüntelen törekvés a legfőbb jó felé emelkedésünk legnagyobb hajtóereje:

„Ha értelem s akarat minden agynak s kebelnek egyaránt jutnának, ha valót, valótlan ismerve, jót, rosszat elválasztani s azt ohajtani, ezt utálni tudva, ezer éveink óta folyvást haladhatnánk, alkalmasint be lehetne zárni a teremtés ajtaját; mert amit ész felfoghat, erő kivihet, az már eddig tudva, téve s az emberiség nagy napszáma befejezve volna; vagy mivel ezen lehetetlenség titkait mostani ész föl nem értheti tán oly fokon állanánk, melyre ismét sem képzetünk, sem kifejezésünk. Meglehet köztársasága volnánk angyali lényeknek, vagy az ész, akarat ösztönné olvadván, mint nemesebb faj ugyan, de az állatok sorába hullanánk.” (*A felekezet 1838.*)

Berzsenyi „spártai” erkölcsi rendszerében még világos volt a jó és a rossz, a való és valótlan elválasztásának vonala; Vörösmartynál már nem, de őt a történelem és korának dilemmái arra intették, hogy a problémák tudatos számbavétele mellett a valóságkínálta, a lehetséges, a járható utakat keresse. Elméletben nem tud felelni kételyeire, nem lát rendet és törvényt, csak törekvést a bizonytalan jó és rossz útvesztőiben a tökéletes felé. Válasza így nem a káosz és a katasztrófa elfogadása, hanem erkölcsi parancs a haladást jelentő közhasznú munkára. A *Gondolatok a könyvtárban* a fejlődés és a tudomány értékének „ber-

zsenyies” dilemmáit úgy foglalja össze, hogy a történetfilozófiai és a morális kérdéseket a 40-es éveknek szinte minden eszmei és társadalmi törekvésével szembesíti: a francia forradalom súlyos örökségével, az amerikai demokrácia megvalósult rendjével és társadalmi ellentmondásaival, a liberális nemesi politika és az utópista szocializmus programjaival. E szembesítésekben nem vezet le egységes eszmei rendszert, a problémák nyitott problémák maradnak, de a világ jobbulására, az emberiség hasznára hozott erőfeszítések „mégis, mégis” fáradozni intik az alkotót. A tett eszménye ekkor a reformkor minden napjában, a történelem alakításában megvalósított cselekedetek sora: folyóiratok szerkesztésében, Akadémián, színház ügyében, majd a Nemzeti Körben, az országgyűlésen és a szabadságharc politikájának szolgálatában. Ebben az erkölcsi ideálban benne rejlik az optimista biztonság ajándéka: szándékai megvalósíthatók, útja mindenki számára járható út, egy példa a sok közül. Alkotói programja prófécia, de a mindennapokra szóló tanítás is, a szubjektív, morális törekvések összhangja a fejlődés általános tendenciájával: a legmélyebben közösségi költészet.

Összegezések a pálya végén

Berzsényi virtuális eszmékről írt egy virtuális közösségnek, s voltaképpen csak kételyeiben, rezignációjában tudott maradéktalanul összhangba kerülni korával; a hasznos munka és a hasznosan cselekvők útját már nem lelte meg. „Légy cselekedettel poétánk” — írta Döbrentének, a politika művészenek nevezi Széchenyit, de a tetteket vezérlő elveket ő nem Széchenyi és nem Vörösmarty szellemében kereste, hanem — mint néhány európai alkotó — a görögség derűs világában. Ez a merőben mástörvényű kultúreszmény, a „hellén-ideál” lesz *politikai* programjának is irányítója:

„minden emberi tudománynak legfőbb szempontjai az erkölcsi és politikai szempontok, s nem tudják, hogy a hellenek nemcsak a poézist, de még a húrhangokat is politikai szempont alá veték, s midőn én a szépet a haszonnal akarom összekötni, dühösködnek ellenem.” (Döbrentének 1828. okt. 18.)

Szép és hasznos csak látszólag egyenrangú fogalmak itt, valójában a *hasznos* lehetőségeit, formáit a kultúreszményét meghatározó *harmónia* törvénye szabja meg a politikai és a szellemi élet minden ágazatában. Ennek égisze alatt óhajtana egységet teremteni a luxus és a szorgalom, a tudomány és a gyakorlat, az angol filozófia és a görög költészet, a régi és az új társadalmi formák és szokások között — fejt ki Széchenyihez és Wesselényihez írott levelében (1830. febr. 25.). A kiegyenlítést hirdető elv egy kételyeket, vitákat, ellentéteket érlelő korban már nem találkozhatott az aktualitás igényével, nem élteti az eszme és a valóság kölcsönhatása: nem útmutatás, nem erkölcsi parancs, mint ódái, s nem a korélményt kifejező híradás, mint elégiái vagy episztolái. Berzsényi görög harmóniát kereső útját szívesen hasonlítják Hölderlinhez, de hasonlíthatjuk a kései Herderhez is: mindkét példa olyan, hogy inkább ellentéteivel, mint rokon vonásaival szól Berzsényiről. Mert azok mindketten bizakodással élték át a felvilágosodás és a francia forradalom felfelé ívelő nagy korszakát, az ő görög világukban a csalódás után is élt még a szabadág, a felvilágosított eszmék igazságának ereje. A messzi múlt és a közelmúlt nagyszerűsége így a sivár jelenről is szólt, mint annak ellentéte és mértéke — ezért lehetett benne biztatás és megtató erő a jövő újjáteremtéséhez. Berzsényi hellén világát nem hatja át a 18. század nagy korszakának világmegváltó hite, a múlt nem adott számára biztos alapot a ma értékeléséhez, a jövő nem ígér reményt, a jelenben (politikai, irodalmi, kritikai életben) csak eszméi otthontalanságát, korszerűtlenségét éli át. Kései nagy verseiben (*Mailáth Jánoshoz, A poéta, A poézis hajdan és most*) a választott ideál reménytelen öncélúságáról vall, a poéta magányáról és az elhallgató énekről, amely idegenül hangzik a haza és a világ hideg egei alatt. Az ellentét a valóság és eszmény között itt nem oldódhat fel, hiszen maga a harmónia, a szép és hasznos összhangjának hite vált semmivé: „probléma-líra” és „összegezés”, melyben már nem a kor dilemmái fogalmazódnak meg, hanem a választott alkotói magatartás végső, személyes kudarca.

Másféle, valóságos katasztrófát élt meg a másik költő, olyat, amelyben azt kellett látnia, hogy a „mégis, mégis” vállalt hasznos tett fölött az eszméiben kísértő pusztulás tendenciája győzedelmeskedett, „1849 igazolta a filozófiát” — írta Martinkó András az *Előszó* elemzésében. Az eszmény és a valóság a tragédiában találkoztak, s a romantikus költő nem is írhat mást, mint a végső, kozmikus arányú megsemmisülés vízióját. — Ám épp azért, mert a nemzet és Európa *valóságos* történelmi katasztrófája volt az ő megrendülésének alapja, a *valóság*, a politikai élet, (a krími háború) új konstellációja biztatást, a felemelkedés hitét adhatta számára. Nem az *Előszó* a költő végső summázata az eszmény és a való, a pusztulás és az élet, költőként átélt dilemmáiról, hanem *A vén cigány*. A reménytelenség után a remény szava, hogy „lesz még egyszer ünnep a világon”, hogy lesz még feladata, énekelni méltó tárgya a költőnek. Így lett e két nagy vers a pálya végső, tragikus szakaszán nála is „összegezés”, eszmék és a valóság ellentéteinek világában feltáruuló szakadékok, és felettük a hit és a bizalom az új tettek új világát teremtő erejében.

Életforma és életmű

Ős és utód — mindketten a hatniakarás szándékával teremtették meg alkotói világukat, egyforma erővel élt bennük az emelkedett morális kötelességtudat, az eszméikből, egyéniségükből fakadó pátosz, a nagyság vágya: gondolati és érzelmi dilemmák nemzetméretűvé, emberiségméretűvé, kozmikus arányúvá szélesítése. Más-más gyökerű, más-más távlatú volt ez az emelkedettség — láttuk; — más-más életforma keretében valósították meg költőeszmenyüket. Élet és alkotás egységét a 18., de még a 19. században is magától értetődő természetességgel tételezték fel: egyfelől naiv hitként általánosítva a költészet sajátos vonásait az egész jellem és az egész életforma mindennapjainak sorában; másfelől művészeti elv is erősítette: a klasszicizmusé, mely formát, tartalmat, a tökéletesség igényével határoz meg, s amely így a választott

eszmény jegyében parancsolóan írja elő a követendő normákat. A kor alkotói általában maradéktalanul hittek választott eszméikben: reménytelen, heroikus vagy groteszk módon a körülményekkel, a környezettel kerülnek szembe. Csokonai csalódások, nélkülözések, megaláztatások között próbál „ember és polgár” lenni; Kazinczy a semmiből, a nyomorból teremt „árkádiai világot”, heroikus küzdelemben a valósággal; öregkori szerelmében az irodalom (Goethe) után képzelt érzelmi szabadság hajlik groteszkül megható regényességbe; Kölcsey morális és politikai elveinek megvalósítását hatalmi erőszak teszi tragikus próbára. Életideál, célok, programok csak töredékesen, áldozatok és lemondások árán valósultak meg, de a konfliktusok, megtorpanások után is töretlen maradt az egyéniség és végső soron egységes az életmű.

Berzsenyi útjára másféle ellentmondás jellemző. A kevéssel megelégedés, a magányosság, az egyszerű élet magasabbrendűségének hite, a magánéleti spártai erkölcs voltaképpen „harmonizált” a családi körülményekkel, az anyagi adottságokkal, s Berzsenyi vállalta és akarta ezt a rendet. Az ő konfliktusának mélyén nem is az eszme és a körülmények, hanem az eszme és az egyéniség divergenciája húzódik meg. Egetvívó poétai ereje „fényes utat tusakodva tör s nyit”: teret kér, vatesz szerepet, mozgósító erejű közéleti költészetre képes, a használniakarás vágya ösztönzi — de a választott életforma, a belenyugvást támogató erkölcsi világkép ellentétes magatartásra: tétlenségre kárhoztatja. Érzelme „szélvész s fenevad” — s mégis hozzátörte magát egy jellegtelen családi élet kötelességeihez, személyisége torzulásával fizetve az erkölcsi győzelemért: kedélytelen, mogorva, cselekvéstől húzódozó, sértődött, hipochonder, hallgatagsága, magánya elriasztja az emberi szót: fáj a szánk, ha nevetni próbálunk, mondta felesége. Kételyek a történelem, a világ sorsában, csalódások az irodalmi életben, szürke gondok otthon — természetes, hogy elhallgat a múzsa. Mire a független írósors vágya megfogalmazódik benne, már képtelen az önálló életre

s már alig poéta. Az eszmék és életforma egysége itt megvalósult: klasszikus rend, nyugtázhatnánk. A klasszikus egészséges, a romantikus beteg – mondta Goethe. Ha Berzsenyire alkalmazzuk ezt a (nem egyetemes érvényű) tételt, inkább azt kell látnunk, hogy ő klasszikus eszményeinek betege és áldozata; ami „egészség” van benne, az éppen romantikus: a nagy egyéniség nagy tetteket kereső igénye, felfokozottság érzésben, képzeletben és akaratban, a szubjektivitás vállalása a költői teremtőelvben – csak hogy mindezt alárendelte a másik, másféle rendnek. *Klasszikusan romantikus* – s ez végül azt jelentette, hogy az újat, a korszerűt, az egyéniségéhez illőt elnyomta a hagyományos, az akart, a keresett, de meg nem lelt biztonság, nyugalom és harmónia kedvéért.

A tett igazát hirdető Vörösmarty megteremtette magának a hasznos cselekvésre szánt életformát: közéleti eszmék és közéleti pálya itt összhangban van. S mégis, („naiv” és „klasszikus” módon) valami csalódottságot, ellentmondást érzünk, ha a mindennapok Vörösmartyjáról olvasunk. A történetfilozófiai dilemmákkal vívódó gondolkodó, a nagy víziók költője, egyszerű, szelíd, halkszavú, „közönséges” ember, kedves és közvetlen mindenkire. A vitáktól tartózkodik, a polémiákat Bajzára bízta; a kortársak följegyezték, hogy még Petőfit is csitította az arisztokraták elleni haragjában, a katonai feljebbvalókkal támadt afférjában. Békülő és békítő – épp az a költő, akinek műveiben oly tragikus élességgel fogalmazódott meg a kibékíthetetlen alternatívák sora. S vajon a tettek, amelyekben hitt, s amelyeket a reformkor kultúrmindeusésként vállalt, elégséges biztonságot adhattak-e a nemzetméretekben, emberiségméretekben gondolkodó, kozmikus látásokkal, tragikus ellentmondásokkal viaskodó költőnek? – Csak addig felelünk hitetlenkedve, ameddig nem látjuk mindennapjainak heroizmusát, az észrevétlen nagyarányúságot, a kötelességteljesítés roppant fegyelmét, amely munkásságának minden ágát fémmjelzte. Hinnie kellett munkájának értelmében, hiszen eszmei kételyein csak a hasznos cselekedetek erkölcsi magasrendűségének tudata emelte

túl, látnia kellett vállalt feladatainak perspektíváját — ezért tudta olyan fáradhatatlanul teljesíteni azokat. Életének minden mozzanatát meghatározta e nagyvonalúság: túlemelkedett anyagi gondokon, vitákon, támadásokon; vállalta kockázatos kései házasságát, semmibevéve a kortársak suttogását, a neveltségesség félelmét. S ezért tudott ennek az életformának bizonytalan biztonságából nagy költészetet teremteni, amely éppúgy szolgálta az érlelődő történelmet, mint mindennapos tettei. Ha van benne békétlenség, elégedetlenség, az a végzett munka csekélységének, eredménytelenségének érzéséből fakad: „Ha gondolok reád én / Nemzetem / Hogy egykor sírba szállok / Magamtól kétségbeesve / Kérdezem, mit tettél?” (*Ha gondolok reád . . .*) S talán ez a forrása nyugtalanságának, folytonos utazásainak, társaságkedvelésének: feloldódást, baráti, biztató szót keresett és osztott a vele azonos gondokon törődőknek. — Ellentmondás, ellentét inkább a világban, a környezetben volt, nem őbenne. Vagy mibennünk, akik a romantikus ellentéteket csak haragoságukban látjuk, s nem azok egységet kifejező, dialektikus kapcsolatában. Úgy, ahogy Vörösmarty látta: a kicsiben is a nagyságot, a közelben is a távlatokat, az eszmei ellentmondások mögött a valóság tettekre hívó erejét. Így lett ő *romantikusán klasszikus*: egy tevékeny, ellentmondásokat érlelő kor kifejezője, aki életében és költészetében a „jobb kor” szolgálatában teremtett magasrendű egységet eszme és valóság között.

★

Nemzedéknyi távolság választotta el a két alkotót, nemzedékük történelmi és egyéni adottságai szerint valósították meg hasonlóan nemes szándékaikat, különböző módon, folytonos harcban eszméikkel, a világgal és önnön természetük törvényeivel. „De a döntő az, hogy semmi sem megy túlon túl könnyen” — írja Thomas Mann. „Fáradtság nélküli természet, ez nyersesség. Fáradtság nélküli szellem: gyökértelenség és jellegtelenség. Magasztos találkozás szellem és természet egymás felé vezető, vágyódással teli útján: ez az ember.”